

*Донцов Д. Ю.,**здобувач кафедри цивільного права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОДРУЖЖЯ ЯК СУБ'ЄКТ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового положення подружжя в спадкових відносинах та встановлення причин його виокремлення та застосування цього статусу в цивільному законодавстві. Проаналізовано поняття «шлюб», «подружжя», які запропоновані в науковій літературі. На підставі проведеного аналізу обґрунтовані авторські висновки щодо причин самостійного врегулювання правового положення подружжя в спадкових відносинах.

Ключові слова: подружжя, спадкування, спадкоємець, спадкодавець, шлюб.

Постановка проблеми. Коло суб'єктів цивільних та сімейних відносин визначається законодавцем із врахуванням їх фактичної участі в правовідносинах. Він детально визначає правовий статус цих суб'єктів, серед яких фізичні особи, їх об'єднання, соціальні утворення – суб'єкти публічного права. Окреме місце займають держава та інші соціальні об'єднання. Правовий статус особи як учасника цивільних правовідносин нерідко залежить від його родинного стану [16, с. 260]. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) у главах, що належать до спадкового права, неодноразово використовує термін «подружжя» (ст. ст. 1224, 1243, 1261, 1303, 1306), але при цьому не визначає подружжя як суб'єкта спадкових правовідносин. Сімейний кодекс України (далі – СК України) також використовує термін «подружжя», але не дає його визначення. Проте виокремлення законодавцем такого «суб'єкту» має важливе теоретичне та практичне значення. Тому зупинимось більш детально на цьому аспекті спадкування подружжя.

Метою статті є визначення особливостей цивільно-правового статусу подружжя в спадкових правовідносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання спадкування достатньо широко висвітлювались та досліджувались на різних рівнях, оскільки спадкове право належить до найбільш давніх та стабільних інститутів цивільного права. До аналізу окремих аспектів спадкового права та подружніх відносин звертались багато відомих цивілістів, а саме: І.В. Жилінкова [7, с. 21–26], Ю.О. Заїка [10], З.В. Ромовська [20], І.В. Спасибо-Фатеева [24], Є.І. Фурса [27], С.Я. Фурса [28], О.Є. Кухарев [12], Л.К. Буркацький [2], Є.О. Рябоконь [21], С.В. Мазуренко [13], Р.А. Майданик [14], Н.П. Шама [30], В.В. Валах [3] та інші.

Водночас правовий статус подружжя в спадкових відносинах майже не досліджувався. Тому, здійснюючи дослідження проблематики з врахуванням визначеної мети, слід зазначити таке.

Як і будь-які цивільні правовідносини, спадкові правовідносини виникають між визначеними суб'єктами, спрямовані на певні об'єкти та мають визначений законодавцем зміст.

Цивільні правовідносини виникають та існують між людьми. З точки зору організації відносин це можуть бути як окремі люди, так і їх колективи. Стосовно людей як суб'єктів, тобто носіїв цивільних прав й обов'язків, ЦК України вживає термін «фізичні особи», тим самим підтримуючи загальновизнавану тенденцію про характеристику людини як носія цивільних

прав та обов'язків, що підкреслює реальне, фізичне існування людини як частини живої природи. Фізична особа – це завжди тільки людина. Як слушно зазначив Є.О. Харитонов, поняття фізичної особи в цивілістичному розумінні може не збігатися з поняттям людини як істоти біологічної: іноді ці поняття тотожні, а іноді – поняття «фізична особа» вужче, ніж поняття «людина» [29, с. 60].

Дослідження спадкування подружжя неможливо без визначення кола осіб, які можуть бути віднесені до категорії подружжя, тобто осіб, які мають статус «подружжя», а також без вирішення питання про його зміст.

На думку Є.М. Ворожейкіна, подружжям є громадяни, що досягли віку, вказаного в законі, та зареєстрували шлюб в органах запису актів цивільного стану [6, с. 109]. Запропоноване дослідником визначення було піддано критиці. Так, В.А. Ватрас звертав увагу на те, що воно не є повним, оскільки не охоплює всіх необхідних умов, наявність яких дає змогу особам вступати в шлюб, також у дефініції не виокремлено важливу ознаку, яка вказана в законі, зокрема різностатевість подружжя. З огляду на це найоптимальнішим є таке визначення: «Подружжям є жінка і чоловік, що відповідають встановленим законом умовам вступу в шлюб та пройшли процедуру реєстрації шлюбу в державному органі реєстрації актів цивільного стану». За використання такої дефініції виключається можливість набуття статусу подружжя одностатевими парами та охоплюються всі умови вступу в шлюб [4]. На нашу думку, під час визначення подружжя слід враховувати те, що, як слушно підкреслювалось І.В. Жилінковою, шлюб – це багатогранне соціальне явище, яке має різноманітні аспекти свого прояву й може розглядатися з різних точок зору. Не буде перебільшенням сказати, що осмислення природи та визначення основних ознак шлюбу здійснювалося протягом століть. За цей час виникли різні теорії шлюбу. Зокрема, шлюб розглядався як вільний союз чоловіка та жінки, священне таїнство, цивільний договір, спеціальний статус особи [8, с. 81]. У літературі представлена значна кількість визначень шлюбу. Наприклад, В.І. Бошко визначав шлюб як «вільний, рівноправний, як правило, довічний союз чоловіка й жінки, укладений із дотриманням умов і порядку, передбачених законом, спрямований на створення сім'ї і який не породжує в них особисті та майнові подружні права й обов'язки» [1, с. 193]. В.Ф. Маслов відзначав, що шлюб – це союз чоловіка й жінки з метою створення сім'ї [16, с. 63]. При цьому шлюб розглядався як союз, спрямований на продовження людського роду, тобто на народження та виховання дітей, а не як договір чи угоду. Дійсно, у більшості випадків шлюбні відносини виникають саме із цією метою. Проте виділяти тільки цю мету як головну є безпідставним, оскільки народження та виховання дітей є не обов'язковою ознакою шлюбу у зв'язку з тим, що шлюб можуть укладати особи, які через певні обставини не спроможні мати дітей. Однак це не є перешкодою для вступу в шлюб [22]. М.Т. Оридорога підкреслював, що шлюб – юридично визнана й заснована на любові духовна й фізична спільність чоловіка та жінки, яка забезпечує народження та виховання дітей [18, с. 36]. О.І. Сафончик пропонувала визначати

шлюб як вільний (добровільний), моногамний, рівноправний союзом чоловіка й жінки, який спрямований на створення сім'ї, укладений із дотриманням порядку й умов, передбачених законом, та породжує між подружжям взаємні особисті й майнові права та обов'язки [22, с. 40]. На нашу думку, шлюб підкреслює визнання державою (або певною установою, наприклад церквою) значення особливих стосунків, які існують між чоловіком та жінкою, як із точки зору необхідності надання ним захисту, так і з точки зору визначення їх правових наслідків.

Подружжя як суб'єкти сімейних правовідносин наділяються законом сукупністю особливих особистих немайнових і майнових прав та обов'язків. Указані права та обов'язки є специфічними, оскільки їх виникнення прямо залежить від наявності інституту шлюбу, без існування якого будь-які інші фізичні особи таких прав й обов'язків набути не в змозі. Такі особисті немайнові права та обов'язки подружжя, як право на материнство, право на батьківство, право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності; право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток; право дружини та чоловіка на зміну прізвища; право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї; обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю; право дружини та чоловіка на особисту свободу виникають лише завдяки такому юридичному факту, як реєстрація шлюбу [25]. Припиняються вказані права та обов'язки з припиненням шлюбу. З виникненням інституту шлюбу лише такі його суб'єкти, як подружжя можуть набувати особливих речових прав у сфері особистої приватної та спільної сумісної власності [23]; права та обов'язки з утримання [19]; права на укладення, зміну й припинення шлюбного договору [9].

Незважаючи на різноманітність формалізуючих моментів (реєстрація шлюбу світською владою, церковне вінчання, виконання певних обрядів тощо), перехід особи з дошлюбного стану в шлюбний завжди пов'язаний із придбанням нею специфічних прав й обов'язків, зумовлених наявністю певного *подружнього статусу*. Хоча конкретний зміст подружнього статусу може бути різним, сама по собі його наявність свідчить про певне правове становище особи, що визначає сферу її волі й розсуду, а також тих меж і обмежень, у рамках яких вона може діяти [17, с. 40].

Правовий статус подружжя, безсумнівно, належить до числа спеціальних статусів (модусів). Цей статус визначає коло прав й обов'язків, якими особа володіє у зв'язку з виконанням нею певної соціальної функції, зокрема подружньої. Подружні відносини вкрай специфічні, вони мають глибоко особисте підґрунтя. Це та сфера, що не піддається правовому регулюванню. Однак шлюб являє собою соціальний інститут, у зв'язку із чим подружні відносини деякою мірою є предметом правового впливу. Визначаючи подружній статус, тобто загальне коло прав й обов'язків подружжя, держава демонструє, яка поведінка в сім'ї підтримується та заохочується, якими правами наділяється особа, яка набуває статус подружжя, які обов'язки має вона нести та яку відповідальність за порушення в сімейній сфері. Держава виконує роль не стільки контролюючої сторони, скільки визначеного гаранта здійснення сімейних обов'язків і захисту сімейних прав [17, с. 46].

У цілому правовий статус подружжя (як сукупність прав й обов'язків) є категорією загальною. Як слушно зазначалось у літературі, можна говорити про правовий статус подружжя стосовно різних історичних і геополітичних умов. Однак зміст подружнього статусу, його наповнення є категорією конкретно-історичною. На прикладі нашої країни мож-

на простежити зміни правового статусу подружжя за останні десять років. Такі зміни йшли по лінії розширення обсягу статусу подружжя. Зокрема, подружжю було надано комплекс прав щодо укладення різного роду подружніх договорів, придбання майна у власність, передачі його в спадщину родичам тощо. Отже, поняття правового статусу подружжя є категорією конкретно-історичною, зумовленою серією чинників соціально-економічного й навіть політичного характеру [17, с. 47].

Якщо йдеться про спадкування, то, крім вказаної відсутності визначення подружжя, залишається дискусійним навіть питання про суб'єктний склад спадкових правовідносин. Зокрема, віднесення спадкодавця до суб'єкта таких правовідносин. Спадкодавець – це особа, з фактом смерті якої та в день настання цієї події (а в разі оголошення фізичної особи померлою в день вступу в законну силу рішення суду чи в день, визначений цим рішенням) відкривається спадщина. Спадкодавцем може бути тільки фізична особа, юридичні особи спадщину залишати не можуть. Спадкодавцем вважається фізична особа, яка померла, і при цьому її суб'єктивні права переходять до інших осіб у порядку, встановленому нормами спадкового права. Спадкодавцем може бути громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства, тобто будь-яка фізична особа, оскільки будь-яка людина як суб'єкт цивільних правовідносин є правоздатною (ч. 1 ст. 25 ЦК України) [26, с. 165]. Наприклад, Ю.О. Заїка вважає, що спадкодавець не може стати суб'єктом спадкових правовідносин, оскільки вони виникають лише після його смерті [11]. Водночас Ю.Н. Власов і В.В. Калінін вважають, що суб'єктами спадкових правовідносин виступають саме спадкодавець і спадкоємець [5, с. 67]. О.С. Кухарев також вважає, що спадкодавець не є суб'єктом спадкових правовідносин, оскільки останні виникають унаслідок його смерті. Спадкоємцем може бути будь-який суб'єкт цивільного права: фізична особа, юридична особа, територіальні громади, держава, інші суб'єкти публічного права [12, с. 165]. На нашу думку, усе ж таки більш правильним слід вважати, що спадкодавець не є суб'єктом спадкових правовідносин, оскільки з його смертю припиняється його правосуб'єктність. Однак якщо йдеться про подружжя, то оскільки під цим терміном розуміється юридичне уособлення двох осіб, а точніше сукупності їх прав та обов'язків, то ситуація буде виглядати таким чином. Уведення законодавцем терміну «подружжя» пов'язане з необхідністю підкреслити особливу сукупність прав та обов'язків, яка існує в спадкових відносинах та виникла внаслідок спільного мешкання осіб, що знаходяться в особливих стосунках, яка характеризується сукупністю прав та обов'язків нематеріального та матеріального характеру.

Висновки. Аналіз книги 6 ЦК України дозволяє стверджувати, що виділення законодавцем «подружжя» в спадкових правовідносинах є не випадковим, а мало на меті підкреслити особливий статус того з подружжя, який пережив іншого. При цьому підставою для віднесення цієї особи до кола спадкоємців, які пов'язані, як правило, кровними узами, є наявність саме цього статусу. Отримання статусу подружжя є наслідком реєстрації шлюбу та в спадкових відносинах зрівнює в правах того з подружжя, який пережив іншого, з кровними спадкоємцями та дозволяє спадкувати частку разом із ними в першу чергу. Крім того, для подружжя законодавцем встановлена можливість складання спільного заповіту. У цьому випадку законодавець мав на меті забезпечити стабільність правовідносин спільної власності та її перехід у порядку спадкування лише після смерті подружжя до визначеної ними особи.

Література:

1. Бошко В.И. Очерки советского семейного права / В.И. Бошко. – К. : Госполитиздат УССР, 1952. – 371 с.
2. Буркацький Л.К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.К. Буркацький. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 384 с.
3. Валах В.В. Спадкування фактичного подружжя за законом / В.В. Валах // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 57. – С. 479–484.
4. Ватрас В. Особливості суб'єктного складу подружніх і прив'язаних до них правовідносин / В. Ватрас [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3130>.
5. Власов Ю.Н. Наследственное право : [курс лекцій] / Ю.Н. Власов, В.В. Калинин. – М. : Юрайт-Издат, 2002. – 144 с.
6. Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР : [монография] / Е.М. Ворожейкин. – М. : Юрид. лит., 1972. – 336 с.
7. Жилінкова І.В. Науково-правовий висновок щодо вчинення правочинів особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах / І.В. Жилінкова // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2010. – № 3. – С. 21–26.
8. Жилінкова І.В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар / В.К. Антошкіна, Н.А. Д'ячкова, В.Ю. Москалюк / за ред. І.В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с.
9. Жилінкова І.В. Брачний договір : [монографія] / І.В. Жилінкова. – Х. : Ксилон, 2005. – 174 с.
10. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : [монографія] / Ю.О. Заїка. – 2-ге вид. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.
11. Заїка Ю.О. Спадкове право України : [навч. посіб.] / Ю.О. Заїка. – К. : Істина, 2006. – 216 с.
12. Кухарев О.Є. Спадкове право України : [навч. посіб.] / О.Є. Кухарев. – К. : Алерта, 2013. – 328 с.
13. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.В. Мазуренко ; Одеська національна юридична академія – О., 2004. – 20 с.
14. Майданик Р.А. Спадковий договір у цивільному праві України / Р.А. Майданик // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2007. – № 2 (22). – С. 90–105.
15. Маслов В.Ф. Советское семейное право : [учебник] / [З.А. Подопригора, А.А. Пушкин, Д.Ф. Швецов] ; под общ. ред. В.Ф. Маслов, А.А. Пушкин. – К. : Вища шк., 1982. – 223 с.
16. Михальнюк О.В. Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / [С.М. Бервено, В.А. Васильєва, М.К. Галантич та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
17. Новохатська Я.В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Я.В. Новохатська. – Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006. – 189 с.
18. Оридорога М.Т. Вопросы семейного права : [учебное пособие] / М.Т. Оридорога. – К. : Киевская высшая школа МВД СССР, 1969. – 111 с.
19. Рогович Л.Н. Алиментные правоотношения супругов : [учебное пособие] / Л.Н. Рогович. – Владивосток, 1974. – 93 с.
20. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : [підручник] / З.В. Ромовська. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
21. Рябоконт С.О. Спадкове право : [навч. посіб.] / [Ю.О. Заїка, С.О. Рябоконт] ; за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 352 с.
22. Сафончик О.І. Правове регулювання припинення шлюбу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О.І. Сафончик. – О., 2004. – 215 с.
23. Слепакова А.В. Правоотношения собственности супругов : [монография] / А.В. Слепакова. – М. : Статут, 2005. – 442 с.
24. Спасибо-Фатеева І.В. Цивільстика: на шляху формування доктрини : [вибр. наук. пр.] / І.В. Спасибо-Фатеева. – Х. : Золоті сторінки, 2012. – 696 с.
25. Стефанчук Р.О. Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України / Р.О. Стефанчук. – Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2006. – 170 с.
26. Суб'єкти цивільного права : [монографія] / [І.М. Кучеренко, М.В. Венецька, Ю.Л. Бошицький та ін.] ; за заг. ред. Я.М. Шевченко. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 632 с.
27. Фурса С.Я. Спадкове право. Теорія та практика : [навч. посіб.] / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса. – К. : Атіка, 2002. – 496 с.
28. Фурса С.Я. Особенности исполнения завещания и нотариальный процесс / С.Я. Фурса, Е. И. Фурса // Юрид. практика. – 2004. – № 17 (331). – С. 20–21.
29. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини : [навч. посіб.] / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. – К. : Істина, 2008. – 304 с.
30. Шама Н.П. Спадковий договір в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. / Н.П. Шама ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2008. – 16 с.

Донцов Д. Ю. Супруги как субъект наследственных отношений

Анотация. Статья посвящена исследованию правового положения супругов в наследственных отношениях и установления причин выделения и применения этого статуса в гражданском законодательстве. Проанализированы понятия «брак», «супруги», предложенные в научной литературе. На основании проведенного исследования обоснованы авторские выводы о причинах самостоятельного урегулирования правового положения супругов в наследственных отношениях.

Ключевые слова: супруги, наследование, наследник, наследодатель, брак.

Dontsov D. Married couples as subject of the inheritance relations

Summary. The article is devoted to researching legal position of the married couples in the inheritance relations and establishment of reasons of allocation and application of this status in civil legislation. Author analyses concept of “marriage”, “married couples”, offered in scientific literature. On the basis of research, author makes conclusions about reasons of independent settlement of legal position of the married couples in the inheritance relations.

Key words: married couples, inheritance, heir, testator, marriage.